

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 154-162

Doç.Dr. Nevzat ARTUÇ

Adıyaman üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
nartuc27@gmail.com

TANZİMAT DÖNEMİNDE BAĞDAT

Özet

Osmanlı Devleti'nin sınır vilayeti olan Bağdat'ta, XX. Yüzyıl başından itibaren istikrarlı yönetim kurma çabaları çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tanzimat ile birlikte bölgede yeniden yapılanma çabaları da belirli süre sonuç vermemiştir. Namık Paşa'nın göreve gelmesiyle birlikte Tanzimat reformlarının uygulanmasına geçilmiştir. Namık Paşa, bölgede hatırı sayılır bir değişime imza atmıştır. Midhat Paşa'nın bölgeye vali olarak bölgenin kaderini değiştirmiştir. Midhat Paşa'nın mevcut kanunlara göre değil de yerel şartları dikkate alarak hazırlanmış olduğu adli, mali ve zirai alanlardaki reformlar halk tarafından büyük takdirle karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Bağdat, Namık Paşa, Midhat Paşa, IV. Ordu

BAGHDAD IN THE TANZIMAT PERIOD

Abstract

In Baghdad, the border province of the Ottoman Empire, XX. Efforts to establish stable management from the beginning of the century mostly resulted in failure. The reconstruction efforts in the region, together with the Tanzimat period, did not yield a certain period of time. After Namik Pasha came to office, the implementation of the Tanzimat reforms was started. Namik Pasha, has made a significant change in the region. Midhat Pasha as the governor of the region has changed the fate of the region. The reforms in the judicial, financial and agricultural areas that Midhat Pasha had prepared taking into account the local conditions, rather than the current laws, were widely welcomed by the public.

Key Words:Tanzimat, Baghdad, Namik Paşa, Midhat Paşa, Sixth Army.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra hem Safevilerin Şiiilik tehdidinin önüne geçmek hem de Anadolu'dan Suriye'ye uzanan ticaret yollarının kontrolünü sağlayabilmek amacıyla Bağdat ve Basra havalisine ilgi duymaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın yaklaşık iki yıl süren *Irakeyn Seferi* neticesinde, 1535 yılında fethedilmiştir. Bu andan itibaren Osmanlı Padişahlarının İslam Dünyası'ndaki liderliği tartışmasız hale gelmiş, Hint Okyanusu-Akdeniz arasındaki ticaret yollarının kontrolü ele geçirilmiş ve Safevilere karşı tam üstünlük sağlanmıştır. Bölge, 1623-1639 yılları arasında geçici olarak Safevi kontrolü altına girmişse de IV. Murad'ın Bağdat Seferi sonucunda imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla yeniden Osmanlı egemenliğine girmiştir. Doğrudan doğruya merkezden gönderilen idarecilerle yönetilmiş olan Bağdat'ta, yerel aşiret ayaklanmaları ve İran'ın Şiiilik propagandası uzun süre en önemli sorun olarak devam etmiştir. 1704 yılında Eyüplü Hasan Paşa'nın Bağdat Beylerbeyliğine tayini ile idari yapıda köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu tarihten itibaren İstanbul'da uygulanan idari, sivil ve askeri yapı Bağdat'ta da uygulanmaya başlanmıştır. Gürcü kökenli Eyüp Hasan Paşa, güvenlik konusunda Yeniçerilere karşı, denge unsuru olması amacıyla Gürcü Kölemenleri istihdam etmeye başlamıştır. Kölemen rejimi, Ebu Leyla Süleyman Paşa'nın Valiliği döneminde (1749-1762) etkisini daha da geliştirdi. Bu tarihlerde Basra'ya İngiliz tüccarların ilgisi artmıştır. Basra kısa süreliğine, 1776-1779 arası İran işgaline maruz kalmıştır. Bölgede tehdit unsuru olmaya başlayan Vehhabiler, Kerbela'yı yağmalamışlardır¹.

Bağdat ve Basra tıpkı Mısır, Trablusgarp, Yemen, Cezayir, Tunus, Şehr-i Zor, Habeş gibi tımar sisteminin uygulanmadığı, salyaneli eyaletler arsındadır. Eyalet gelirleri yıllık olarak toplanıp, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, defterdar vb gibi görevlilerin maaşları çıkıldıktan sonra, merkeze gönderiliyordu. Bu eyaletler, idari ve vergi yükümlülükleri bakımından devletçe genel hükümler haricinde bırakılmışlardır². Bağdat'ın salyane miktarı 14 yük yani 1.400.000 akçe idi³.

Osmanlı Devleti'nde son dönem Bağdat yönetimi ile ilgili ulusal-uluslararası bir hayli yayın bulunmaktadır. Bunlar arasında Christoph Herzog'un 2012 yılında yayınlanan *Osmanliche Herrschaft und Modernisierung im Irak Die Proving Bagdad 1817-1917* başlıklı çalışması dikkate şayandır. Herzog çalışmasında; 1817 ile 1917 yılları arasında görev yapmış 40 a yakın vali hakkında görev tarihleri ve icraatları hakkında kısmi bilgiler vermiştir. Davison'un *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform* isimli kapsamlı çalışmasında Bağdat ve özellikle Midhat Paşa üzerine yapmış olduğu titiz değerlendirmelerinden ve Ebubekir Ceylan'ın "Namık Paşa'nın Bağdat Valiliği" üzerine kaleme aldığı çalışmasından konunun anlaşılması amacıyla istifade edilmiştir.

1- Bağdat' a Vali Atama ölçütleri

II. Mahmud, iktidarının ilk yıllarında bölgedeki Kölemen nüfuzuna son vermek istemiş ancak başarılı olamamıştır. Bağdat'a, 1817 yılında yine bir Kölemen, Davud Paşa atanmıştır⁴.

¹ Gökhan Çetinsaya, "Irak XIX. Yüzyıl", *TDVİA*, s. 93

² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011, s.589.

³ Robert Mantran, "Irak (Osmanlı Dönemi XVI-XVIII. YY)", *TDVİA*, C. 19, Yıl: 1999, s. 93.

⁴ Mantran, *a.g.m*, s. 91-92.

Bağdat'taki Kölemen nüfuzu, yaklaşık 127 yıl devam etmiştir. II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra hız verdiği merkezileştirme çabaları kapsamında; 1831'de Bağdat'taki Kölemen iktidarına, 1834'de Musul'daki Celili hanedanına ve 1850'de bölgedeki Kürt emirliklerine son verilerek Irak bölgesinde devlet otoritesi yeniden tesis edilmişti. Bağdat, 1844 yılında Tanzimat reformlarına dahil edilmiş, ancak reformların uygulanması yıllar sonra mümkün olabilmıştır⁵.

Merkezi otoritenin ülke genelinde söz sahibi olmasında valilere büyük görevler düşmektedir. Sayıları otuzu bulan eyaletlerin başlarındaki valilerin, sınırlı yetkilerle bunu gerçekleştirmeleri mümkün değildi. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Fuad Paşa'nın girişimiyle valilerin yetkilerinin artırılıp, sorunların yerinde çözülmesi amacıyla bazı adımlar atıldı. Bu amaçla hazırlanmış olan 1852 tarihli fermanla, valilere geniş yetkiler tanındı⁶. Lübnan'da 1860-1861'de baş gösteren isyan ve çatışmalar üzerine Suriye'ye giden Fuad Paşa⁷, isyanın bastırılmasının ardından valilik makamına oldukça geniş yetkilerle Katolik Ermeni Garabet Artin Efendi'yi tayin ettirmiştir. Lübnan'da uygulanan *güçlü vali ilkesi* usulü, zamanla genişletilerek imparatorluk geneline teşmil edildi⁸. Uygulamanın mimarlarından Fuad Paşa, imparatorlukta ayrılıkçı hareketlere karşı güçlü bir vilayet idaresiyle mücadele edilmesinin faydalı olacağına inanıyordu. Lübnan'da ve Niş'te güçlü valiler iş yapınca, 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne giden süreç hızlandı⁹.

Klasik dönemde Bağdat'a tayin edilen valiler üç tuğlu, kıdemli-yüksek vezirler arasından seçilirdi. Sonraki dönemlerde Sadrazamlık ve Seraskerlik gibi yüksek görevlerde bulunmuş bürokratlardan da Bağdat Valiliği görevine tayin edilenler olmuştur¹⁰. Bağdat ve Yemen gibi aynı zamanda ordu karargâhlarının bulunduğu sınır vilayetlerinde asker kökenli valiler ağırlıkta olmuştur. Mesela, VI. Ordu'nun kurulduğu Bağdat'ta, 1848-1910 yılları arasındaki dönemde görev almış otuz valinin yalnızca on üçü mülki erkândandır. Ayrıca mülkiye kökenli olmalarına karşın Mehmet Takiyeddin Paşa, Midhat Paşa, Abdurrahman Nuredin Paşa valilik görevlerine ek olarak, aynı zamanda ordu komutanlığı görevlerini birlikte yürütmüşlerdir. Bu husus diğer ordu komutanlıklarının bulunduğu Erzurum, Edirne Yemen gibi vilayetlerde de söz konusu olmuştur. Mesela Yemen'de, 1871-1910 arası görev yapan yirmi validen ancak dört tanesi mülki erkândan, diğerleri askeri sınıftan gelmekteydiler. IV. Ordu'nun bulunduğu Erzurum'da 93 Harbi'ne tekabül eden yıllarda valilerin tamamı ordu komutanlarından atanmışlardır¹¹.

Bağdat'a, XIX. Yüzyıl ilk çeyreğinden Tanzimat'ın ilanına kadar olan yirmi dört yıllık süre içerisinde; Davud Paşa (1817-1831) ve Ali Rıza Paşa (1831-1841) olmak üzere yalnızca iki vali tayin edilmişti. Davut Paşa yaklaşık on dört yıl, Ali Rıza Paşa da on yıl görev yapmışlardır. Söz konusu iki Paşa'nın valiliği, Bağdat'ta XIX. Yüzyılda gerçekleşen en uzun süreli valilik

⁵Ebubekir Ceylan, "Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, Sa. 186, s. 84; Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 93.

⁶Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 143.

⁷Davison, *a.g.e.*, s. 112.

⁸Kısmen özerk yönetim anlamına gelen bu uygulama, Ziya Paşa tarafından *Zafername*'de bu hususu ağır şekilde eleştirmiştir. Davison, *a.g.e.*, s. 229.

⁹Davison, *a.g.e.*, s. 150-151.

¹⁰Ceylan, *a.g.m.*, s. 77.

¹¹Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yay., İstanbul 1999, s. XXII.

olmuştur¹². Tanzimat'ın ilanından II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadar olan otuz yedi yıllık sürede; Mehmed Necip Paşa (1842-1845), Abdülkerim Nadir Paşa (1845-1850), Vecihi Paşa (1850-1851), Gözlüklü Mehmed Reşid Paşa (1851-1857), Ömer Lütfi Paşa (1857-1859), Mustafa Nuri Paşa (1859-1861), Ahmet Tevfik Paşa (1861-1861), Namık Paşa (1861-1868), Mehmed Takiyeddin Paşa (1868-1869), Midhat Paşa (1869-1872), Mehmed Rauf Paşa (1872-1873), Mehmed Redif Paşa (1873-1875), Abdurrahman Nureddin Paşa (1875-1877) olmak üzere on üç vali görev yapmıştır¹³. Valilerin görev süreleri 1 ile 7 yıl arasında değişmektedir. Ancak çoğunlukla 2 ile 3 yıl arasında olduğu görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde yaşanan istikrar sorunu, sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1876 yılından, Bağdat'ın kaybedildiği 1917'ye kadar olan 41 yıllık sürede toplam 24 vali görev yapmıştır.

2-Bağdat'ta VI. Ordu'nun Kuruluşu

Bağdat, sınır vilayeti olması nedeniyle askeri açıdan özel bir öneme sahiptir. Bağdat ve çevresinin güvenliğini sağlamak amacıyla 1848 yılında VI. Ordu tesis edilmiştir. Yeni ordunun ilk komutanı Abdülkerim Nadir Paşa olmuştur. VI. Ordu'nun diğer komutanları ise şu isimlerden oluşuyordu: 1849 yılında Namık Paşa, 1852 yılında Mehmed Reşid Paşa, 1857'de Ömer Lütfü Paşa, 1859'da Mustafa Nuri Paşa, 1861'de Ahmed Tevfik Paşa, 1861 Namık Paşa yeniden, 1868'de Mehmed Takiyeddin Paşa, 1869'da Midhat Paşa, 1871'de Mehmed Rauf Paşa, 1873'de Mehmed Redif Paşa, 1874'de Mehmed İzzet Paşa, 1875'de Ömer Fevzi paşa, 1876'da Abdurrahman Nureddin Paşa, 1877'de Hüseyin Fevzi Paşa, 1879'da Abdurrahman Nureddin Paşa yeniden, 1880'de Mehmed İzzet Paşa yeniden, 1882'de Hüseyin Fevzi paşa, 1886'da Hidayet Paşa, 1887'de Mehmed Nafiz Paşa, 1888'de Nusret Paşa, 1890'da Osman Nuri Paşa, 1891'de Ahmed Tevfik Paşa, 1893'de Recep Paşa, 1898'de Ahmed Fevzi Paşa, 1904 Süleyman Fevzi Paşa, 1908'de Osman Paşa ve Mehmed Fazıl Paşa, 1909'da Abdullah Paşa ve Nazım Paşa, 1911-1912 Yusuf Paşa ve Cemal Bey, 1912-1913 Zeki Paşa, 1914-1915 Cavid Paşa, 1915'te Von der Goltz Paşa, 1916'da Halil Paşa ve son olarak 1918'de Ali İhsan Paşa¹⁴.

3-Namık Paşa

Tanzimat Fermanı'nın Bağdat'ta uygulanması süreci gecikmeli olarak gerçekleştirilmiştir. Mısır ve Suriye'de devleti bir hayli meşgul eden Mehmet Ali Paşa isyanı sonlandırıldıktan sonra, 1844 yılından itibaren Bağdat ve çevresinde de öngörülen Tanzimat reformlarının uygulanmasına geçildi. Reformların uygulanması, aşiretlere karşı mücadele için öncelikle önemli bir askeri güce ihtiyaç duyulmuştu. Yaklaşık dört yıllık bir çalışmanın ardından 1848'de, merkezi Bağdat olan VI. Ordu'nun kuruluşu tamamlandı.¹⁵ VI. Ordu'nun ilk kumandanı Abdülkadir Nadir Paşa olmuştur¹⁶. Abdülkadir Nadir ve özellikle Namık Paşaların valilikleri süresince Tanzimat reformlarının uygulanmasına yönelik askerlik ve vergi işlerini düzenlemek için nüfus sayımı, arazi çalışmaları başlatıldı. Bu çalışmalar çok sayıda aşiretin tepkisine neden oldu. Tanzimatçılar, bölgedeki problemleri azaltmak için 1851'de Musul'u, Bağdat'a bağlı bir sancak haline getirdiler. Vecihi Paşa'nın valiliği ile aşiretlerin ıslahı sağlandı

¹² Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak Die Provinz Bagdad 1817-1917*, Univesrity of Bamberg Press, Bamberg 2012, s. 61-146.

¹³ Herzog, *a.g.e.*, s. 61-146.

¹⁴ Kunalp, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹⁵ Ceylan, *a.g.m.*, s. 77

¹⁶ Ceylan, *a.g.m.*, s. 77.

ve vergi toplanmaya başlandı. Bir süre sonra bölgedeki idari yapılanma ile ilgili devrim niteliğinde karar alındı. Bağdat'ta sivil ve askeri yetkiler, valilik ve kumandanlık görevleri bir kişinin uhdesine verildi. Bu stratejik görev için düşünülen isim, Namık Paşa olmuştur. Namık Paşa, Kasım 1851'den Eylül 1852'ye kadar dokuz aylık ilk Bağdat Valiliği görevi süresince; nüfus sayımı, askeri birlikler için kaynak temini, aşiretlerin ıslahı vb konularla uğraştı¹⁷. Namık Paşa, Bağdat'ta 1844'te uygulamaya koyulan Tanzimat reformları sürecinde, en uzun süreli görev yapan vali olmuştur¹⁸.

VI. Ordu Kumandanlığı ve Bağdat Valiliği başlangıçta iki farklı görevdi ve farklı kişilerce yönetiliyordu. Namık Paşa, Bağdat'ta VI. Ordu'nun başında bulunduğu sırada Bağdat Valisi Vecihi Paşa'dır. Vecihi Paşa ile Namık Paşa arasında görüş ayrılıkları yaşanıyor. Namık Paşa iki başlı yönetime meydan vermemek amacıyla, Vali ve VI. Ordu Kumandanlığı'nın tek elde toplanması gerekliliğine inanıyor. Bu görüşünü ilk olarak Vecihi Paşa'ya ifade etmiş, daha sonra da İstanbul'a bildirmiştir. Bâb-ı Âli, Vecihi Paşa'nın böyle bir zaruret bildirmemesi nedeniyle Namık Paşa'nın teklifini kabul etmemiştir. Ancak mülayim karakterli Vecihi Paşa ile atılgan ve sert karakterli Namık Paşa'nın uyuşması mümkün olmamıştır. Neticede iki taraf arasındaki mücadeleden Namık Paşa galip çıkmıştır. Bâb-ı Ali ilk başlarda yanaşmadığı valilik ve ordu kumandanlığının tek elde toplanması fikrine bu defa olumlu yaklaşmıştır. Namık Paşa, hem VI. Ordu Kumandanı hem de Bağdat Valisi sıfatıyla tayin edilmiştir. Söz konusu uygulama bir gelenek olarak Tanzimat Dönemi'nin sonuna kadar devam etmiştir. Namık Paşa'nın da ifade ettiği üzere, Bağdat gibi stratejik bir noktada, güvenlik zafiyetlerinin sıkça yaşandığı bir vilayette ordu kumandanlığı ile valilik görevlerinin tek elde toplanması esasında bir zaruret halini almıştı. Bağdat'ın İran sınırında olması, sosyal dokusu, aşiretlerle mücadele gibi hususlarda sivil ve askeri yetkililer arasında çatışma olmaması, kararların seri bir şekilde alınıp uygulanması önemliydi. Namık Paşa, Bağdat'ta görev yapmış valiler arasında en önde gelen isimler arasındadır. Entelektüel kişiliği, birkaç lisan bilmesi, Avrupa tecrübesi, II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz gibi üç farklı Padişah ile çalışması onu farklı kılan bir diğer özellikti. Tanzimat Dönemi'nde Bağdat'a atanan valilerin büyük bir kısmı, önceden bölgeye yakın vilayetlerde görevlendirilirdi. Namık Paşa istisna olarak, Trablusgarp, Cidde ve Habeş valiliklerinde bulunmuştu. Namık Paşa'nın ilk Bağdat valiliğinin kısa sürmesinde üst üste yaşanan asayiş problemleri ve bir Fransız vatandaşını darp etmesi olayı etkili olmuştur. Namık Paşa, görevden alındıktan sonra Tophane Müşirliği'ne atanmıştır¹⁹.

Namık Paşa'dan sonra Bağdat Valiliği'ne tayin edilen Gözlüklü Mehmed Reşid Paşa döneminde de benzer icraatlara devam edildi. Beklentilerin yüksek olduğu Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın valiliği ise, Kırım Savaşı'nın meydana getirdiği olumsuzluklar nedeniyle büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı²⁰.

Bağdat'ta Tanzimat reformlarının yeniden başlaması ve başarıya ulaşması, 1861 Ekim'inde Namık Paşa'nın ikinci defa valilik görevine tayin edilmesiyle mümkün olabildiği²¹.

¹⁷ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 94. Namık Paşa, Irak'a ilk kez 1843 yılında, Kerbela'da yaşanan huzursuzlukları soruşturma göreviyle gitmişti. Selçuk Akşin Somel, "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa", *Toplumsal Tarih*, Sa. 186, Haziran 2009, s. 63.(60-67); Herzog, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁸ Ceylan, *a.g.m.*, s. 77.

¹⁹ Ceylan, *a.g.m.*, s. 77-78, 78-80.

²⁰ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 94.

²¹ Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 94.

Namık Paşa, gelmiş geçmiş Bağdat Valileri arasında Mithat Paşa'dan sonraki en etkili isimdir²². Midhat Paşa'nın reformlarına öncülük etmiş ve gerekli alt yapıyı hazırlamıştır. Ayrıca Midhat Paşa'ya verilen geniş yetkiler, Tanzimat Dönemi'nde ilk kez Namık Paşa'ya verilmiştir²³. Namık Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in orduda yapmış olduğu haksız uygulamalara muhalefet etmesinin ardından Bağdat'a ikinci kez vali olarak atanması, bazı çalışmalarda bir sürgün olarak değerlendirilmiştir²⁴.

Namık Paşa her iki valiliğinde toplam sekiz buçuk yıl Bağdat Valisi olarak görev yapmıştır. Böylelikle Tanzimat'ın Bağdat'ta uygulanması sürecinde en fazla görev yapan Vali olmuştur. O, ikinci valiliği sırasında en başta güvenlik ve asayiş problemleriyle uğraştı. Bağdat'ta arazi meselesini, 1847 Tapu Nizamnamesi ve 1858 Arazi Kanunnamesi esasları dahilinde yeniden ele aldı. Toprak ile toprağı işleyen çiftçi arasındaki uçurumu kapatarak aşiret şeyhlerinin haksız kazançlarının önüne geçmeye çalıştı. Ancak toprak reformunun tam anlamıyla yaygınlaştırılması Midhat Paşa zamanında mümkün olabilmıştır. Namık Paşa, vilayet genelindeki aşiret şeyhlerinin siyasi irade ile işbirliği içinde olmasını arzulamıştır. Bu kapsamda aşiret şeyhleri sadece kaymakam değil, mutasarrıf ve vilayet idare meclisi üyesi yapılarak aktif siyasetin içine dahil edilmiştir. Böylece aşiretlerin yerleşik hayata geçişleri, devlete olan bağlılıkları artırılmıştır²⁵. Namık Paşa, zikredilen icraatlarıyla bir anlamda II. Abdülhamid dönemindeki aşiret mektepleri ve Hamidiye Alayları uygulamalarının öncülüğünü gerçekleştirmiştir.

Namık Paşa, Bağdat'ta ayrıca 1864 Vilayet Nizamnamesi'ni uygulamaya çalıştı. Bu doğrultuda nüfus ve jeopolitik açıdan herhangi bir öneme haiz olmayan köy ve nahiyeleri en yakın kazaya bağlamıştır. Daha sonra kazaları kendi aralarında bir hiyerarşiye sokmaya çalışmıştır. Ancak bütün iyi niyetlere rağmen vilayet nizamnamesinin tam olarak uygulanması mümkün olamamıştır. Söz konusu nizamnamenin uygulanması ve başarıya ulaşması Midhat Paşa döneminde mümkün olabilmıştır. Namık Paşa'nın yedi buçuk yıllık ikinci valiliği döneminde imar ve iskân faaliyetlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Basra tersanesi modernize edildi, yeni yol ve köprüler inşa edildi, askeri kışlalar, mektepler ve kamu binaları yapımına hız verildi. Dicle ve Fırat üzerinde seyr-i sefain geliştirildi. VI. Ordu'nun teşkilatlanmasına devam edildi²⁶. Bu amaçla Bağdat'ta bir kışla ve cephanelik, Amâre'de askeri üs inşa edilmiştir. Bu çalışmalar VI. Ordu'yu bölgede daha etkili ve caydırıcı bir güç haline getirmiştir²⁷. Namık Paşa, bölgedeki aşiretler arasındaki meselelere çözüm bulmaya çalıştı. Ziraatın geniş alana yayılmasını, dolayısıyla vergi gelirlerin artmasını sağladı. Ancak Namık

²² Ceylan, *a.g.m.*, s. 79.

²³ Ceylan, *a.g.m.*, s. 80.

²⁴ Somel, *a.g.m.*, s. 64. Ancak, Namık Paşa gibi deneyimli bir ismin bölgeye atanması, VI. Ordu'nun tesis edilmesiyle ilgili olduğudur. Nitekim Namık Paşa, 1851'deki ilk valilik görevinden önce Bağdat'a Müşir olarak, yani askeri sıfatla gelmiştir. Daha önce merkezi Şam'da bulunan V. Ordu'da Müşir olan Namık Paşa, ordunun teşkilatlanma sürecini tamamlamış, asker sayısını artırmıştır. V. Ordu'daki başarılarının ardından VI. Ordu'nun kuruluş ve teşkilatlanma sürecini tamamlamak için VI. Ordu bölgesi olan Bağdat'a gönderilmiştir. Bilgiler dikkate alındığına sürgün iddiaları zayıf kalmaktadır. Ceylan, *a.g.m.*, s. 77.

²⁵ Ceylan, *a.g.m.*, s. 78, 81 ve 82.

²⁶ Ceylan, *a.g.m.*, s. 82, 83; Somel, *a.g.m.*, s. 64.

²⁷ Ceylan, *a.g.m.*, s. 84.

Paşa, ani bir kararla merkeze alınca vergi gelirlerini yanında getirerek seraskerlik makamının binaları için harcadı²⁸.

4-Midhat Paşa

Midhat Paşa, 1869 da büyük bir uyum içinde çalıştığı Fuad Paşa'nın ölümü ile sarsıldı. Kontrolü tamamen eline alan Âli Paşa, o tarihlerde Şura-yı Devlet Reisi olan Midhat Paşa ile anlaşamıyordu. Kısa süre içerisinde Midhat Paşa'yı Bağdat Valiliği'ne tayin ettirerek İstanbul'dan uzaklaştırdı²⁹. Midhat Paşa, daha önce üç yıl görev yaptığı Tuna Vilayeti'nde iyi yönetim, adil davranış ve Müslim-Gayrimüslim karma okullar projesiyle başarılı olmuştu³⁰. Yaklaşık üç buçuk yıl devam eden Tuna Valiliği görevi sırasında 3000 km yol, 1400 köprü Tuna üzerinde bir vapur şirketi, Rusçuk limanının ıslahı, Tuna Gazetesi'nin çıkartılması, memleket sandıklarının kurulması gibi projeleri, yeni gelir kaynakları kullanarak hayata geçirmeyi başarmıştı³¹. Ayrıca Sadrazam Fuad Paşa ile birlikte 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin mimarı olmuştu. Sultan Abdülaziz, 1867'de Avrupa seyahatinden dönerken ziyaret ettiği Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa'nın modernleşme çabalarından etkilenmişti. Tuna'daki vilayet sistemi ülke geneline teşmil edildi. Erzurum, Edirne, Bosna, Halep, Suriye, Trablusgarp, Mısır, Girid, Ege Adaları, vilayet sayıldı. Böylece eyaletler yerine, daha büyük idari yapılar olan vilayetler kuruldu³².

Midhat Paşa, Basra'nın dahil olduğu 7 sancak ve 48 kazadan oluşan, nerdeyse bugünkü Irak sınırlarına tekabül eden Bağdat Vilayeti'ne, Tuna Vilayeti'ndeki başarılarının gücüyle ve titiz bir ekiple gitti. Polonyalı bir grup mühendisi de yanına aldı. Tuna Vilayeti'ndeki icraatlarını Bağdat'ta da gerçekleştirmeye çalıştı. Bu doğrultuda; sokak lambaları, kaldırımlar, parklar, köprü, tramvay hattı, su deposu ve yeni okullar inşa etti. Irak'ın ilk gazetesi olan *Zevra*'yı çıkarttı. Sivil hastane, karantina teşkilatı, zanaat okulları, tasarruf sandığı, yün pamuk fabrikaları, Fırat-Dicle üzerindeki ulaşım olanaklarının genişletilmesi, sulama projelerinin hayata geçirilmesi, Kazımiye-Bağdat arası atlı tramvay hattının inşası onun başarılı icraatlarından bazılarıydı³³. Midhat Paşa, Bağdat'ta 1869 yılında ilk sanayi mektebini de kurmuştur. Böylece hem VI. Ordu'nun ihtiyaçları karşılanacak, hem de Bağdat'ta yaşayan kimsesiz çocukların maiyetlerini sağlayacak bir meslek sahibi olmaları sağlanacaktı³⁴.

Midhat Paşa vali ve VI. Ordu Kumandanı olarak bölgeye geldiğinde arazi şartları oldukça kötü durumda olup, ziraata pek uygun değildi. Bu nedenle öncelikli olarak arazinin ıslahı, su kanallarının inşası ve ağaçlandırma gibi temel sorunların giderilmesi gerekiyordu. Ayrıca bölgede uzun yıllar meşihat usulü devam ettiği için, araziler aşiret şeyhlerinin kontrolü altındaydı. Midhat Paşa, bu geleneksel yapıyı kırmak istemiş, toprağı aşiret şeyhlerinden alıp küçük çiftçilere dağıtmaya çalışmıştır. Bu sayede tarımın yaygınlaşmasını, aşiret şeyhlerinin

²⁸ Somel, *a.g.m.*, s. 64.

²⁹ Davison, *a.g.e.*, s. 167; Gökhan Çetinsaya-Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *TDVİA*, Yıl:2005, C.30, s. 8; Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, T.C. Ziraat Bankası 100. Yıl Armağanı, İstanbul 1964, s. 27-28.

³⁰ Davison, *a.g.e.*, s. 161. Midhat Paşa, Tuna Vilayeti'nde Müslim-Gayrimüslim ahaliye eşit mesafede bu yüzden *gavur paşa* lakabıyla anılmış geniş bilgi için Davison, *a.g.e.*, s. 159-163.

³¹ Baykal, *a.g.e.*, s. 16-23.

³² Davison, *a.g.e.*, s. 152-166.

³³ Davison, *a.g.e.*, s. 168-169; Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 9; Çetinsaya-Buzpınar, *a.g.m.*, s. 8.

³⁴ Burcu Kurt, "Modernleşen Sanayi'ye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak'ında Kurulan Sanayi Mektepleri", *History Studies*, Vol:5, Issue: 3, May 2013, s. 158.

nüfuzunun kırılması ve arazi vergi gelirlerinin artışı hedeflemiştir³⁵. Daha ziyade imparatorluğun Balkanlardaki toprakları için hazırlanmış olan, 1858 Arazi Kanunnamesi. Irak'taki şartlarla büyük farklılıklar göstermektedir. Midhat Paşa, bu sebeple Bağdat'ta Arazi Kanunnamesi'ne ve 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre değil, daha çok yerel şartlara göre hareket etmeyi uygun görmüştür³⁶. Onun Bağdat'ta uygulamaya çalıştığı arazi reformu tamamlanamamıştır. Ancak bölgenin sosyal yapısında hatırı sayılır ölçüde değişimlere neden olduğu rahatlıkla ifade edilebilir³⁷.

Midhat Paşa'nın valiliği dönemine kadar Bağdat, merkeze vergi gönderemiyordu. Ancak onun başarılı çalışmaları ile vilayet gelirlerinde gözle görülür bir artış yaşanmış ve İstanbul'a yılda 250.000 Lira vergi gönderebilecek seviyeye ulaşmıştır³⁸.

Midhat Paşa, adliye sistemine de el attı. Bağdat'ta mahkemeler ve meclisler kurdurttu. Belediye Meclisi'ni uygulamaya soktu. Hükümet görevlerine çoğunlukla bölge insanları arasından atama yaptı. Davison'un ifade ettiği üzere, "Midhat Paşa Iraklılar için adeta bir eğitim idi." Aldığı tedbirler, kimi zaman tepkiye neden olmuştur. Ancak adaletli yönetimi ve idare sisteminde getirdiği yenilikler ile halkın takdirini topladı. Bu yüzden Irak'ta saygın bir idareci olarak anıldı. Onun için "Ana karnından bir daha böyle bir adam çıkmaz!" Şeklinde yakıştırmalar bile yapılmıştır³⁹.

Midhat Paşa, 1872 yılında Âli Paşa'nın ölümü üzerine Sadaret'e atanan Mahmud Nedim Paşa ile öteden beri anlaşamıyordu. Midhat Paşa'dan nefret eden Mahmud Nedim Paşa, Bağdat vergi gelirlerini merkezde kullanmak istiyordu. Yeni Sadrazam ayrıca Bağdat vergi gelirlerinden 24.000 Liralık kısmının derhal gönderilmesini istiyordu. Onun bu düşünceleri Bağdat'ta pek de hoş karşılanmamıştı. Vergilerin merkeze gönderilmesine karşı çıkan Midhat Paşa, söz konusu paraların Bağdat'ta kullanılması gerektiği hususunda ısrarcı davrandı. Nihayet tartışma Midhat Paşa'nın istifasıyla sonuçlandı. Midhat Paşa kısa süre içerisinde Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a dönmek zorunda kaldı⁴⁰.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllık dönemde Bağdat'ta uygulamaya çalıştığı politikanın temelinde güçlü merkezîyetçilik ve Şiilik karşıtlığı vardır. Bağdat'ta ancak 1844'den Tanzimat reformları bölge şartları dikkate alınmadan uygulanmaya çalışıldığı için başarılı olamamıştır. Ayrıca valilerin çok sık değiştirilmesi istikrar sorununu beraberinde getirmiştir. Öte yandan güvenliğin sağlanmasına yönelik, 1848'de VI. Ordu Kumandanlığı'nın tesis edilmiş olması, mülki idare-askeri idare çekişmesi gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bağdat'ta Tanzimat reformlarının yeniden başlaması ve başarıya ulaşması, 1861 Ekim'inde Namık Paşa'nın ikinci defa valilik görevine tayin edilmesiyle mümkün olabilmıştır Namık Paşa

³⁵ Burcu Kurt, "Meşihat Usulü'nün İlgası: II. Meşrutiyet Dönemi Basra Vilayeti'nde Toprak reformu Teşebbüsleri", *OTAM*, Sa. 37, Bahar 2015, s. 221-223

³⁶ Davison, *a.g.e.*, s. 169; Kurt, "Meşihat Usulü'nün İlgası...", s. 224-225.

³⁷ Kurt, *a.g.m.*, s. 225.

³⁸ Erkan Tural- Tülay Keskin Ercoşkun, "Midhat Paşa'nın İlk Sadareti ve Yabancı Seyyahların İzlenimleri Bağlamında 1872 Vilayet Talimatnamesi", *Çağdaş yerel Yönetimler*, C.19, Sa. 1, Ocak 2010, s. 4.

³⁹ Davison, *a.g.e.*, s. 170

⁴⁰ Davison, *a.g.e.*, s. 170-171; Tural-Ercoşkun, *a.g.m.*, s. 4.

idari yapılanma çabalarıyla, almış olduğu güvenlik tedbirleriyle, uygulamaya koyduğu yeni iskân ve ziraat projeleriyle Midhat Paşa reformlarına adeta öncülük etmiştir.

Midhat Paşa'nın bölge şartlarını dikkate alarak hazırlamış oldukları reform planları son derece etkili olmuştur. Midhat Paşa'nın meşihat usulünü kaldırarak arazileri köylülere dağıtmaya başlaması bölgenin kaderini değiştirecek nitelikte adım olmuştur. Midhat Paşa'nın Bağdat'taki arazi meselesinin çözümüne yönelik olarak çalışmalarını yerel şartları dikkate alarak hazırlamış olması, başarıya ulaşmasında en temel etken olmuştur. Midhat Paşa'nın ayrıca adalet ve vergi sisteminde getirmiş olduğu yenilikler de Bağdat halkı tarafından büyük takdirle karşılanmıştır. Midhat Paşa'nın, Mahmut Nedim Paşa ile anlaşamayarak istifa etmesiyle Böylece Bağdat'ta uzun yıllar hasret kalınan reform çabaları yarıda kalmıştır.

KAYNAKLAR

Bağdat Vilayet Salnamesi, 1329.

Baykal, Bekir Sıtkı. *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, T.C. Ziraat Bankası 100. Yıl Armağanı, İstanbul 1964.

Çetinsaya, Gökhan "Irak XIX. Yüzyıl", *TDVİA*, Yıl: 1999, C. 19, s. 93-95.

Ceylan, Ebubekir "Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2009, Sa. 186, s. 76-84.

Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

Herzog, Christoph, *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak Die Provinz Bagdad 1817-1917*, University of Bamberg Press, Bamberg 2012.

Köksal, Ahmet "Giritli Sırrı Paşa'nın Bağdat Valiliği", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIV/I, (Yaz 2014), s. 197-236.

Kuneralp, Sinan *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yay., İstanbul 1999.

Kurt, Burcu. "Modernleşen Sanayi'ye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak'ında Kurulan Sanayi Mektepleri", *History Studies*, Vol:5, Issue: 3, May 2013, pp. 151-173.

Mantran Robert. "Irak (Osmanlı Dönemi XVI-XVIII. YY)", *TDVİA*, C. 19, Yıl: 1999, s. 91-93.

Somel, Selçuk Akşin. "Şeyh'ül-Vüzerâ Namık Paşa", *Toplumsal Tarih*, Sa. 186, Haziran 2009, s. 60-67.

Tural, Erkan - ERCOŞKUN, Tülay Keskin. "Midhat Paşa'nın İlk Sadareti ve Yabancı Seyyahların İzlenimleri Bağlamında 1872 Vilayet Talimatnamesi", *Çağdaş yerel Yönetimler*, C.19, Sa. 1, Ocak 2010, s. 1-20.

Ünal, Mehmet Ali *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011.